

Adrian Robu, *Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin. Histoire et institutions*, Berna [et al.], 2014, 544 p. (inclusiv 5 hărți și 8 planșe color).

La origine teză de doctorat coordonată de profesorii Alexandru Avram și Denis Knoepfler, apărută acum într-o ținută grafică elegantă la prestigioasa editură Peter Lang, cartea asupra căreia încercăm să ne pronunțăm – în limitele de spațiu impuse unei recenzi – face multă cinstă istoriografiei române¹, constituind totodată un jalon de referință important în plan internațional pentru toți cei interesați de istoria și instituțiile Megarei și a coloniilor megariene. În acest sens, ar fi suficient să precizăm că odată cu apariția monografiei lui A. Robu devine aproape caducă lucrarea anterioară a lui K. Hanell², considerată de referință (pe bună dreptate) decenii la rând.

O discuție amănunțită a tuturor aspectelor mai importante abordate de către autor nu numai că ar duce prea departe față de scopul pe care ni l-am propus, dar ar putea depăși pe alocuri limitele competenței noastre³. Ca atare, ne vom structura discursul propriu în funcție de coordonatele majore care au determinat împărțirea cuprinsului în trei părți (subîmpărțite la rândul lor în nu mai puțin de 80 de capitole și subcapitole !), precedate de considerații introductive și urmate de o anexă, de concluzii generale, de bibliografie, de hărți și planșe, de indici.

În capitolul introductiv (p. 1–14), apar formulate mai întâi câteva observații menite să dea seama despre relevanța unui nou demers de cercetare prin raportare la lucrarea anterioară a lui K. Hanell, să atragă atenția asupra necesității precizării unor convenții și termeni („réseaux”, colonie și colonizare, *apoikoi*, *synoikoi*, *epoikoi*, *nomima*) impusă de evoluția discursului istoriografic, să explice sintagma „établissements mégariens” preferată de autor. Acesta consideră că în epoca arhaică nu poate fi vorba de o politică de colonizare sau de un imperiu

---

* Lucrare elaborată cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0054. Datorăm mulțumiri colegii dr. Lavinia Grumeza care a formulat observații utile asupra versiunii inițiale a textului.

¹ Pentru cititorii eventual mai puțin informați în acest sens, atragem atenția că autorul s-a format ca student la Facultatea de Istorie a Universității din București, după care a urmat studii doctorale la Universitățile din Neuchâtel (Elveția) și Maine (Franța). A desfășurat cercetări postdoctorale la Collège de France, Institutul „Vasile Pârvan” din București, iar din 2011 participă și la proiectul „External Relations of the Pontic Greek Cities in Hellenistic and Roman Times: a Multidisciplinary Approach” (www.ponticgreekcities.ro).

² K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934.

³ Tot pentru cei mai puțin informați în acest sens, precizăm că, în marea lor majoritate, cercetările noastre de până acum se raportează la arealul Mării Negre, legându-se în mod aparte de cetățile grecești de pe litoralul de nord al acesteia. Sigur, preocupările din ultimii ani aferente instituției proxeniei ne-au obligat la o mai bună cunoaștere a instituțiilor grecești pe ansamblul *oikoumenei*, dar cartea de față ar merita să fie recenzată (și nu avem nici un dubiu că va mai fi discutată!) inclusiv de specialiști preocupați de Attica, Sicilia, Propontida, ca și de colegi interesați preponderent de fenomenul colonizării grecești (mai cu seamă pentru lumea doriană).

colonial al Megarei, lipsind datele care să ateste o dependență politică sau economică a *apoikiilor* față de metropolă. Dar moștenirea instituțiilor politice, a cultelor și a calendarului, indiferent dacă ne referim la ctitorii din Sicilia, din Propontida sau din Pontul Euxin, ar putea oferi un răspuns convingător la întrebarea inspirată sub care apare formulat primul subcapitol – „Pourquoi la colonisation mégarienne?“.

Tot de introducere ține și o succintă, dar cât se poate de relevantă explicație asupra structurii lucrării. În prima parte de o atenție deosebită se bucură evenimentele susceptibile de a fi determinat o mișcare de colonizare prin care o cetate relativ mică accede la rangul de mare metropolă, fiind depășită în acest sens doar de Milet și Corinth. În partea a doua interesul se concentrează preponderent asupra ocupării globale a teritoriului în cazul ctitorilor megariene din Sicilia, Propontida și Pontul Euxin, cu precizarea relațiilor dintre grupurile succesive de coloniști, dar și a raporturilor acestora cu populațiile indigene. În partea a treia sunt studiate instituțiile politice de origine megariană atestate în colonii. Pentru a face cu adevărat uitată cartea lui K. Hanell⁴, credem că s-ar fi impus și o parte distinctă dedicată cultelor și calendarului, explicațiile autorului putând fi acceptate doar ca o încercare de a găsi o ieșire elegantă din situație⁵. Dar o atare eventuală omisiune nu scade cu nimic meritele unei lucrări oricum de o complexitate deosebită, care elaborată ca teză de doctorat a trebuit să țină cont nu doar de amplitudinea discursului istoriografic actual, ci și de impunerea unor anumite limite de spațiu și timp.

Istoricul cercetării considerăm că ar fi meritat să fie dezvoltat pe mai mult de trei pagini și jumătate, pentru a putea să dea seama într-o măsură mai adekvată despre evoluția discursului istoriografic, ținând cont de epoci și de școli diferite. Practic, doar lucrarea lui K. Hanell, amintită de noi deja, este pusă mai mult sau mai puțin în valoare. În rest, este vorba de enumerarea autorilor și a lucrărilor consultate, deloc puține de altfel. Suntem de acord că nu era cazul să fie prezentate toate publicațiile anterioare⁶, dar măcar cele de referință pentru o perioadă sau alta ar fi trebuit să apară reliefate ca atare. De exemplu, dincolo de cele câteva observații critice, formulate într-o notă de subsol (n. 15), la adresa cărții lui L. A. Paltseva⁷, ne-am fi așteptat și la o încadrare mai clară a acesteia în

⁴ Ne referim la capitolul IV al primei părți – „Zur Kultgeschichte des historischen Megaras“ (p. 92–109) –, la capitolul IV din partea a doua – „Die Kulte“ (p. 161–204) –, respectiv la anexa intitulată „Materialien zu den Kulthen der megarischen Kolonialstädte“ (p. 207–218).

⁵ „Premièrement, car les correspondances cultuelles qui existent entre Mégare et ses colonies sont les mieux connues actuellement“ (p. 6) ... „Deuxièmement, je me propose de revenir sur l’organisation et l’évolution du paysage religieux en Mégaride dans le cadre d’une étude particulière“ (p. 7). În n. 12 de la p. 7 autorul citează multe publicații, ulterioare epocii lui Hanell, aferente problematicii. Cu atât mai importantă credem că ar fi fost o discuție aparte, fie ea și rezumativă, legată de culte și calendar, care să ajute inclusiv specialiști mai puțin dispuși să consulte studii, articole și note publicate în numeroase reviste și volume, între care și unele mai puțin accesibile.

⁶ Vezi o nouă încercare a autorului de a ieși elegant din situație (p. 11): “Il ne saurait être question de présenter ici toutes ces études, car l’apport de chacune d’entre elles est mis en lumière dans les pages qui suivent”.

⁷ Iz istorii archaičeskoj Grecii: Megary i megarskie kolonii, St. Petersburg, 1999. Pentru a

contextul istoriografiei sovietice și post-sovietice⁸. Chiar dacă lista publicațiilor relevante din notele de subsol este impresionantă, ar mai fi unele titluri care nu ar fi trebuit să lipsească. Astfel, printre *corpora* menționate în n. 16 sigur și-ar fi avut locul și NÈPCh.⁹ În n. 23, pe lângă precizarea care s-ar impune că studiul lui Ju. G. Vinogradov, *La Chersonèse de la fin de l'archaïsme*, a fost scris în colaborare cu M. I. Zolotarev, ar fi meritat să mai fie amintit un studiu, cel puțin la fel de important din perspectiva tematicii abordate, publicat de Ju. G. Vinogradov și A. N. Ščeglov¹⁰.

Partea introductivă se încheie printr-o discuție legată de analiza surselor literare și documentare, prin care sunt trecute în revistă – succint dar convingător – izvoarele care au stat la temeiul cercetării propuse: autorii antici, săpăturile arheologice, inscripțiile și monedele. Numismatică poate că ar fi meritat mai mult de o frază, pentru a înțelege mai adekvat rolul emisiunilor monetare în perpetuarea unei tradiții/unor *nomina*.

Partea I. La cité de Mégare à l'époque archaïque (p. 15–116).

Pentru un cititor mai puțin avizat, un excurs de nu mai puțin de o sută de pagini legat doar de unele aspecte, intens discutate în istoriografia anterioară, din istoria arhaică a Megarei ar putea părea un exces în ceea ce privește risipa timpului și efortul investit în asimilarea unei bibliografii exasperant de vaste. În realitate, avem de a face cu o analiză excelentă a surselor și a literaturii secundare menite să explice cauzele care au determinat colonizarea megariană. Este vorba oarecum de un studiu de caz, dar, ținând cont de relevanța cetății doriene din Megarida ca metropolă, demersul de cercetare propus de autor poate fi cât se poate de relevant și prin raportare la fenomenul colonizării grecești în general. Ne referim, îndeosebi, la disputa interminabilă dintre savanți (*grammatici certant*¹¹) legată de motivația întemeierii de noi aşezări, după modelul cetății-mamă, odată cu secolul al VIII-lea a. Chr. Că Marea Mediterană ar fi ajuns astfel un fel de „baltă” pe care grecii au înconjurat-o precum broaștele, scrie nimeni altul decât Platon¹². Marele filosof considera, de altfel, colonizarea drept cel mai bun mijloc pentru debarasarea unei comunități de indivizii care, neavând nimic, sunt oricând

---

nu mai insista când vom ajunge să menționăm bibliografia, credem că în cazul publicațiilor în limba rusă s-ar fi impus și citarea titlurilor în original, nu doar în traducere franceză.

⁸ O remarcă de felul „D'ailleurs, cet ouvrage est passé presque inaperçu dans la littérature” (p. 8, n. 15) poate face trimitere inclusiv la circulația precară a publicațiilor apărute în spațiul post-sovietic, eventual și la arroganța multor specialiști din afara acestui spațiu (*Rossica non leguntur*).

⁹ È. I. Solomonik (ed.), *Novye epigrafičeskie pamjatniki Chersonesa*, Kiev, 1964 (vol. I); 1973 (vol. II).

¹⁰ Die Entstehung des chersonesischen Territorialstaates, în: Ju. G. Vinogradov, *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeeerraumes*, hrsg. in Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz, 1997, p. 420–483.

¹¹ Horatius, *Ars poetica*, 78: *Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.*

¹² Phaidon, 109b: τοὺς μέχρι Ἡρακλείων στηλῶν ἀπὸ Φάσιδος ἐν σμικρῷ τινι μορίῳ, ὥσπερ περὶ τέλμα μύρμηκας ἡ βατράχους περὶ τὴν θάλατταν οἰκοῦντας, καὶ ἄλλους ἄλλοθι πολλοὺς ἐν πολλοῖσι τοιούτοις τόποις οἰκεῖν.

pregătiți să-și urmeze șefii pentru a pune mâna pe bunurile celor înstăriți¹³.

Argumentația dezvoltată de A. Robu converge către ideea că, în cazul Megarei, tensiunile interne ar fi constituit factorul determinant în deplasarea „peste mări și țări” a celor care, în urma unor schimbări politice, se vedeaau lipsiți de bunuri și de drepturi politice de către adversarii ajunși la putere¹⁴. Totodată, autorul acordă un rol în acest sens și altor factori, cum ar fi creșterea demografică, problemele economice sau comerțul, dar vine cu argumente demne de luat în seamă pentru a combate exagerările din istoriografia anterioară legate de *stenochoria*. Suntem de acord și cu distincția făcută între diferențele valuri de coloniști, dar și între cauzele prime aflate la originea întemeierii unei *apoikii* sau a alteia¹⁵. În unele situații ne-am fi așteptat la o luare de poziție mai clară/transanță, cum ar fi de exemplu existența presupusului ostracism la Chersonesul Tauric¹⁶, dar asemenea eventuale ezitări nu fac decât să sublinieze o dată în plus efortul demn de toată admirația depus de autor pentru a se poziționa pe cât posibil *sine ira et studio* față de o literatură secundară aparent fără limite.

Partea a II-a. Les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin (p. 117–324).

¹³ Platon, *Nomoi*, 5.736a: ἔπεσθαι, τούτοις ὡς νοοήματι πόλεως ἐμπεφυκότι, δι’ εὐφημίας ἀπαλλαγήν, ὄνομα ἀποικίαν τιθέμενος, εὐμενῶς ὅτι μάλιστα ἐξεπέμψατο. παντὶ μὲν οὖν νομοθετοῦντι τούτο ἀμῶς γέ πως κατ’ ἀρχὰς δραστέον, ήμιν μὴν ἔτι τούτων ἀκοπώτερα τὰ περὶ ταῦτ’ ἐστὶ συμβεβηκότα νῦν: οὔτε γὰρ ἀποικίαν οὔτ’ ἐκλογήν τινα καθάρσεως δεῖ μηχανᾶσθαι πρὸς τὸ παρόν, οἷον δέ τινων συզεόντων ἐκ πολλῶν τὰ μὲν πηγῶν. Pasajul este invocat și de A. Robu, la p. 108, cu n. 413.

¹⁴ P. 97: „Autrement dit, les dirigeants ont poussé, par la politique de confiscation des biens et la suppression des droits politiques de leurs adversaires, plusieurs de leurs concitoyens à partir fonder de nouvelles cités. Pour cette raison je crois que les luttes internes constituent la cause principale du mouvement mégarien de colonisation, et surtout de la fondation d'Héraclée du Pont vers 554”.

¹⁵ În acest sens, să ne fie permis a cita un pasaj rezumativ mai lung (p. 115): „Enfin, dans l'examen des raisons de la colonisation, je crois qu'une distinction entre les différentes vagues de colons s'impose. Car les conditions des départs dans la deuxième moitié du VIIIe-première moitié du VIIe siècle furent sans doute différentes de celles du VIe siècle. On retiendra dans ce cadre que les colonies de Sicile et de la Propontide furent le résultat d'un processus d'unification politique, que les anciens nommèrent *synoikismos*, et qui entraîna le départ du surplus d'hommes que la nouvelle cité oligarchique ne pouvait pas intégrer politiquement et économiquement. La fondation d'Héraclée du Pont vers le milieu du VIe siècle, quant à elle, découla des luttes entre diverses factions politiques et est à mettre en rapport avec le renversement de la « démocratie sans retenue ». L'installation des Mégariens à Mésambria vers la fin du VIe siècle survint dans le contexte de l'attribution de l'île de Salamine par les arbitres spartiates à Athènes. Comme nous avons pu le constater, ce sont les jeunes hommes qui participent aux combats contre Athènes et qui sont habituellement recrutés pour fonder des *apoikiae*”.

¹⁶ La p. 97/8 autorul expune teze diferite, fără a sprijini sau a respinge supozitia (lansată de Ju. G. Vinogradov drept certitudine) privind existența practicii ostracismului la Chersones. Asupra datării timpurii, tendențioase, a celor câteva zeci de *ostraka*, din care rezultă că ostracismul ar fi existat la Chersones înainte de inventarea acestei proceduri de către atenieni, atrasă atenția S. R. Tochtaș'ev, *K onomastikon i datirovke chersonesskich ostrakonov*, VDI 2007 (2), p. 110–125 [Cf. BE 2008, 409; SEG LVII 702]. De altfel, A. Robu cunoaște acest studiu.

Cea mai amplă parte a lucrării este dedicată analizei tradiției antice, prin confruntare cu datele arheologice, privind ctitoriiile megariene din Sicilia, Propontida și Pontul Euxin. Mai exact, este vorba de următoarele *apoikiai*: Megara Hyblaea, Selinunt, Astakos, Chalcedon, Selymbria, Byzantium, Heracleea Pontica, Mesambria. În cazul acestor *poleis* autorii antici au transmis date diferite atât în ceea ce privește data întemeierii, cât și a originii coloniștilor. De aici au plecat nu puține discuții controversate, unele departe de a fi încheiate, propuse de exegiza modernă. A. Robu are meritul de a fi sistematizat de o manieră exhaustivă tradiția antică și de a fi asimilat critic o literatură secundară extrem de amplă, din care nu a fost omisă practic nicio lucrare mai importantă¹⁷, în cazul fiecărei dintre cetățile menționate mai sus. Scopul cercetării nu a constat în accederea către date de întemeiere absolute (controversele moștenite pe filieră antică în acest sens nici nu ar fi permis aşa ceva!), ci în înțelegerea procesului colonizării. Viziunea de ansamblu, corelată analizei în filigran, au determinat elaborarea unui discurs istoric antrenant și convingător, cu numeroase luări de atitudine pertinente față de opinii anterioare desuete, din care reiese cu mai multă claritate față de discuția istoriografică precedentă cum populații amestecate (grupuri eterogene de *apoikoi* și *epoikoi*, în raport unele cu altele, dar și cu populațiile din hinterland) au reușit să creeze comunități noi de tradiție megariană.

Complexitatea discuției variază în funcție de atenția de care s-a bucurat de-a lungul antichității una sau alta dintre aceste comunități, între care un rol aparte a jucat Byzantium. Ca dovadă, autorul își structurează subcapitolul intitulat „Les récits concernant la fondation de Byzance” în nu mai puțin de opt puncte: 1) „La fondation d’Hestiae”, 2) „Les Spartiates et les Athéniens: les fondateurs de Byzance?”, 3) „Y a-t-il eu une participation des Milésiens à la fondation de Byzance? À propos du soi-disant accord entre les Mégariens et les Milésiens dans la colonisation”, 4) „La participation des Béotiens à la fondation de Byzance”, 5) „La participation des Corinthiens à la fondation de Byzance”, 6) „La participation des Argiens à la fondation de Byzance”, 7) „Les époikoi de Chalcédoine”, 8) „Conclusions sur l’origine des fondateurs de Byzance”. Își pentru a întregi schema cercetării asumate în cazul „reginei strămtorilor”, să ne fie permis a cita aici și titlul celui de-al doilea subcapitol – „Byzas, l’œciste de Byzance, et les rapports entre les Byzantins et les Thraces”.

Eventuale observații critice minore, care s-ar impune în funcție de orizontul lecturilor unuia sau a altuia dintre recenzenți, nu au cum să impieze ansamblul unei cercetări exemplare. Noi am observat doar că atunci când se discută despre așezarea de la Berezan (p. 227/8, 238) nu este corect să se sugereze că aceasta ar fi sinonimă cu Olbia¹⁸. Nu suntem de acord nici cu invocarea descoperirii unor

¹⁷ Autorul stăpânește judicios inclusiv bibliografia mai importantă în limba rusă, de care face abstracție de cele mai multe ori istoriografia occidentală.

¹⁸ Privitor la constituirea Olbiei ca *polis*, odată cu jumătatea secolului al VI-a a. Chr. (altfel spus, cam la un secol de la întemeierea *apoikiei* de la Berezan), rămân de actualitate considerațiile lui Ju. G. Vinogradov, *Političeskaja istorija Ol’vijskogo polisa VII-I vv. do n.e. Istoriko-epigrafičeskoe issledovanie*, Moscova, 1989, p. 65 et passim. Cf. Ju. G. Vinogradov & S. D. Kryžickij, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden, 1995, p. 127: „Diese Materialien brachten eine Reihe von Forschern auf den Gedanken, daß Olbia um das Jahr 600, spätestens zu Beginn des 6. Jh. gegründet wurden war (...). Andere

fragmente ceramice timpurii (p. 240/41) pentru a confirma sau respinge date de întemeiere absolute transmise de tradiția antică, deși o asemenea corelare constituie o practică frecventă în literatura de specialitate. Materialul ceramic găsit în afara unor contexte clare (o fază de construcție sau un strat de cultură) poate depune mărturie și în favoarea existenței unor contacte comerciale anterioare stabilirii primilor coloniști¹⁹. Privitor la numele ioniene din onomastica Chersonesului Tauric, dateate către începutul sau în prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr., atestarea acestora s-ar putea datora nu doar unei participări mileziene la întemeierea cetății taurice (sau a metropolei sud-pontice a acesteia), cât și unei faze de colonizare ioniană anterioară celei doriene. Altfel spus, citoria coloniștilor heracleoți și delieni din sudul peninsulei Taurice ar fi putut suprapune în 422/1 a. Chr. o așezare precedentă²⁰.

S-ar impune și unele completări bibliografice, dar atragem atenția că este vorba îndeosebi de publicații foarte recente, de care autorul nu avea cum să țină seama. Astfel, pentru numele trace aduse în discuție (*Dinis* – p. 280, *Bizes* – p. 286, etc.), acum s-ar impune citat și *Onomasicon*-ul publicat de D. Dana²¹. Pentru nume trace pe monede grecești, cum ar fi *Byzas* sau *Keroessa/Ceroessa* (p. 286, cu n. 749), între timp a apărut un studiu *sine qua non* semnat de J. Nollé²². În ceea ce privește discutarea lingvistică a unor toponime precum Μεσημβοία, Βυζάντιον sau Σηλυμβοία, sigur ar fi fost de folos și compendium-ul întocmit de A. Falileyev²³.

Partea a III-a. Les institutions politiques mégariennes (p. 325–405).

Asupra celei de-a treia părți a cărții lui A. Robu am avut ocazia să reflectăm încă înainte de publicarea acesteia, când pregăteam un studiu privind spațiul dorian pontic pe baza decretelor de proxenie²⁴. Aveam să revenim la scurt timp

---

Forscher halten jedoch am traditionellen späteren Datum fest: 2. Viertel und sogar Mitte des 6. Jh. (...)".

¹⁹ Idee acceptată de altfel și de A. Robu (p. 241): „Mais cette opinion est contredite par les trouvailles de la mer Noire, qui indiquent que les premières céramiques grecques arrivent dans cette région à partir du troisième quart du VIIe siècle, ce qui dénote l’existence d’un commerce précolonial”.

²⁰ Vezi, în acest sens, observațiile noastre anterioare (cu trimiteri bibliografice) – V. Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a. Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași, 2004, p. 112–114.

²¹ *Onomasticon Thracicum* (*OnomThrac.*). *Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, Athena, 2014.

²² *Appearance and Non-Appearance of Indigenous Cultural Elements on the Coins of Asia Minor and Thrace*, în: V. Cojocaru, A. Coşkun & M. Dana (ed.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods*, Cluj-Napoca, 2014, p. 281–298. Este adevărat că și J. Nollé ar fi avut de profitat dacă ar fi putut folosi cartea lui A. Robu.

²³ *Vostočnye Balkany na karte Ptolemeja. Kritiko-bibliographičeskie izyskanija* (Place-names of the Eastern Balkans in Ptolemy's Geography. Critical-bibliographical Investigations), München, 2006, p. 48–50 (Μεσημβοία), 91–92 (Βυζάντιον), 128–129 (Σηλυμβοία).

²⁴ Vezi acum V. Cojocaru, *Un espace dorien pontique d'après les décrets de proxénie*, în: A. Robu & I. Bîrzescu [éds.], *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégare et les cités de la Propontide et du Pont-Euxin. Archéologie, épigraphie, histoire*, Paris, 2015, p. 136–166. Tinem să mulțumim și cu acest prilej autorului pentru încrederea și prietenia dovedite atunci, când

după apariția lucrării, cu prilejul cercetării unor trăsături particulare ale corpului civic în cetățile nord-pontice²⁵. Faptul că acum, la o a treia lectură, am urmărit cu același interes tabloul antrenant și credibil al instituțiilor politice megariene schițat de autor se datorează nu doar strădaniilor noastre de a finaliza demersul propriu legat de instituția proxeniei în spațiul pontic²⁶, ci și manierei realmente impresionante prin care a fost pusă în valoare o documentație lacunară, preponderent epigrafică, menită să explice subdiviziunile corpului civic și a magistraturilor la Megara și în coloniile acesteia²⁷.

De această dată, conotațiile personale, cât se poate de pertinente, ale demersului de cercetare sunt și mai evidente. Fără a putea insista asupra tuturor aspectelor abordate de autor, atragem atenția doar asupra problemelor mai importante discutate cu folos pentru toți specialistii interesați de *apoikile* doriene din Propontida și din Pontul Euxin: împărțirea corpului civic în „triburi”/*phylai* și „sute”/*hekastosyes*²⁸, colegiul de magistrați numit *ikadeis*²⁹ la Mesambria, rediscutarea termenului de *komai* megariene într-un pasaj din Plutarh³⁰, *basileus* și *hieromnamon* ca magistrați eponimi, colegiile de magistrați (*aisymnatai*, *probouloi*, *pentekaideka*, *stratagoi*, *damiorgoi*, *nomophylakes*).

Înțînd cont de lacunele documentației epigrafice, de quasi-absența mărturii literare mai explicite și de irelevanța antrenării datelor arheologice pentru o mai bună cunoaștere a subiectului în discuție, cele mai multe dintre soluțiile propuse de A. Robu nu au cum să închidă disputa istoriografică legată de un aspect sau altul. Ne gândim, de exemplu, la subîmpărțirea inițială a corpului civic de la Heracleea Pontica în *hekastosyes* sau la absența atestării „triburilor” la Callatis și Chersones³¹. Dar, datorită efortului sintetic și analitic depus de autor,

---

nu a ezitat să ne pună la dispoziție un manuscris important la care lucra de aproximativ un deceniu.

²⁵ Vezi V. Cojocaru & M. Oller Guzmán, *Réflexions sur quelques traits particuliers du corps civique dans les cités nord-pontiques*, în: P. Pavúk, V. Klonza & A. Harding (ed.), *Contacts, migrations and climate change, in honour of Prof. Dr. Jan Bouzek*, Praga, 2016 (sub tipar).

²⁶ Este vorba despre o monografie care ar urma să apară în 2016 ca volumul V al colecției „Pontica et Mediterranea”.

²⁷ De această dată discuția legată de *apoikiile* siciliene este practic absentă (dacă facem abstracție de presupusa atestare a unei „sute”/*hekatosys* la Selinunt), dar „vina” în acest sens o poartă irelevanța documentației literare și epigrafice.

²⁸ Cu rediscutarea pasajului din Aeneas Tacticus, *Poliorcchia*, XI, 10bis-11, pe baza căruia A. Robu consideră că la Heracleea Pontica ar fi existat inițial 12 „sute”, spre deosebire de majoritatea predecesorilor săi care înțelegeau *ad litteram* că ar fi vorba doar de patru *hekatosyes*.

²⁹ Termen interpretat, mai puțin credibil, de mulți predecesori ca parte a unui „trib”, altfel spus ca subdiviziune a corpului civic.

³⁰ Αἰτία Ἑλληνικά, XVII (= *Moralia* 295 B-C). De acest pasaj autorul s-a ocupat mai pe larg în partea I a cărții (p. 16-33). Spre deosebire de cei mai mulți predecesori, care vedeau aici dovada existenței unei diviziuni teritoriale anterioare formării *polis*-ului Megara, A. Robu demonstrează convingător că lista transmisă de Plutarh, creată propagandistic în epocile clasice și elenistică în contextul diferendelor teritoriale cu vecinii Athena și Corinth, menționează de fapt cinci *mere* și nu cinci *komai*, omologabile cu cinci *hekatosyes* (ca subdiviziuni ale corpului civic la Megara în epoca arhaică).

³¹ Existența celor 12 „sute” la Heracleea anterior conflictului dintre oligarhi și

discuția de ansamblu privind instituțiile politice megariene a fost propulsată într-un registru superior. Apreciem și modalitatea realmente *sine ira et studio* prin care sunt combătute opinii anterioare desuete sau considerate ca atare³².

Ca și în cazul celor două părți precedente ale cărții, bibliografia mai mult sau mai puțin importantă folosită este realmente impresionantă. Am mai putea recomanda, totuși, unele completări în acest sens, mai cu seamă dinspre orizontul istoriografic sovietic și post-sovietic. De exemplu, când este discutată *Parthenos* ca deținătoare a eponimiei (βασίλισσα) la Chersones, pe lângă studiul din 1999 semnat de A. S. Rusjaeva, ar fi meritat să fie menționată și cartea mai recentă a acesteia privind religia elenilor pontici³³. În ceea ce privește istoriografia occidentală, cartea importantă a Ursulei Kunnert³⁴ apare doar semnalată (de exemplu, în n. 41 de la p. 333), fără ca A. Robu să mai fi avut timp să o asimileze la adevărata ei valoare³⁵.

Importanța cărții „Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont-Euxin. Histoire et institutions” este sporită de adăugarea unei anexe privind o practică epigrafică funerară tipic megariană introdusă la Callatis și Chersones, de concluzii generale pertinente, de o bibliografie care ocupă nu mai puțin de 70 pagini, de câteva hărți și planșe inspirat alese, de un indice întocmit cu multă acribie. Recomandăm tuturor celor interesați de Megara și coloniile acesteia, de colonizarea greacă în general sau de instituțiile orașelor-stat grecești o lucrare care va rămâne de referință în plan internațional pentru multe decenii de acum înapoi.

Victor COJOCARU*

democrați, formulată inițial ca ipoteză, devine certitudine la p. 355: „Tout d’abord, on remarque qu’à Héraclée du Pont les *hékatostyes* ont augmenté d’une manière exceptionnelle de douze à soixante”. Totodată, spre deosebire de autor, noi preferăm să rămânem mai rezervați în ceea ce privește existența celor trei triburi doriene la Chersones (despre care nu avem deocamdată nicio dovadă directă), vezi p. 405: „Enfin, il convient de retenir que les trois *nomophylakes* étaient sans doute désignés autant à Chalcédoine qu’à Chersonèse par trois tribus doriques”.

³² Personal am fi fost dispuși să ne pronunțăm mai categoric pe marginea unor fantezii publicate de S. Ju. Saprykin sau de alții reprezentanți ai istoriografiei sovietice și post-sovietice. Totodată, apreciem judiciozitatea lui A. Robu, care știe să ia atitudine inclusiv față de unele speculații formulate anterior de mentorul său A. Avram, cum ar fi, de exemplu, conexiunea forțată dintre datele oferite de cadastrul teritoriului Callatis-ului și a Chersones-ului și organizarea civică a cetăților respective (vezi p. 352–353).

³³ *Religija pontijskikh ellinov v antičnuju epochu: Mify. Svjatilišča. Kul'ty olimpijskikh bogov i geroev*, Kiev, 2005 (cu discuția despre Parthenos la Chersones la p. 262–286 et passim).

³⁴ *Bürger unter sich: Phylen in den Städten des kaiserzeitlichen Ostens*, Basel, 2012. A se vedea și recenzie noastră publicată în revista *Pontica* 46 (2013), p. 529–533.

³⁵ Măcar discuția legată de Callatis (p. 70), Heracleea Pontica (n. 254 de la p. 74), Prusias ad Hypium (p. 84–89) și Byzantium (p. 92) ar fi putut avea relevanță și pentru unele aspecte cercetate de A. Robu.

* Victor COJOCARU: Institutul de Arheologie din Iași, cojocaru_arhia@yahoo.com